

# Rıza Tevfik (Bölükbaşı) (1869-1949)

*Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış hekim, filozof, şair, siyasetçi.*

7 Ocak 1869 yılında babasının henüz atandığı kaymakamlık görevini yaptığı, Edirne'nin Meriç Nehri kıyısındaki Cısr-i Mustafapaşa şehrinde ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Rıza Tevfik'in aslen Kafkasyalı Çerkes olan annesi Münîre Hanım, Şapşih kabilesinden kaçırılarak İstanbul'a getirilerek bir konağa satılmış "kul cinsi"nden bir esirdir. Babası Mehmed Tevfik Efendi ise Makedonya'nın Arnavutluk sınırındaki Debre-i Bâlâ'dandır. Babasının hocalık yaptığı Sion Mektebi yahut Alyans İsrailit'te eğitim hayatına başlayan Rıza Tevfik, daha sonra İstanbul'da Beylerbeyi ve Davudpaşa rüşdiyelerinde eğitimini sürdürdü. Bu süreçte Arapça, Fransızca, Yahudice (Yahudi İspanyolcası) ve Farsça da öğrendi. Annesinin vefatı üzerine ailesiyle Gelibolu'ya yerleşti. 1883 yılında Galatasaray Mekteb-i Sultanîsine kaydolmasına karşın, derslerdeki başarısızlığı nedeniyle bir süreliğine yeniden Gelibolu'ya döndü ancak 1885'te bu defa Mekteb-i Mülkiye'ye devam etti. Mekteb-i Mülkiye'nin en parlak olduğu dönemlerden birinde Mizancı Murad, Recâizâde Ekrem, Mikail Portakal Paşa ile Ohannes Efendi'den dersler aldı. Siyasî ve düşünsel faaliyetleri nedeniyle 1888'de Mülkiye'den uzaklaştırıldı. Babasının vefatından sonra yine bir süre Gelibolu'da yaşadı. 1890'da Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolun Rıza Tevfik, burada da politik faaliyetlerinden dolayı birkaç defa okuldan uzaklaştırıldı ancak geri döndü. Bu arada 1894 yılında Dârümuallimât Müdiresi Ayşe Sıdika Hanım ile evlendi. 1897 Türk-Yunan Muharebesi'nde yaralanan askerleri Manastır'dan İstanbul'a sevk eden seyyar hastanede stajyer doktor olarak görev yaptı ve aynı yıl Tıbbiye'den mezun oldu. Doktor Rıza Tevfik Efendi'nin bu yıl sekiz yüz kuruş maaşla Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye azâlığına ve iki bin guruşa yakın olan maaşıyla Rüsûmât Emânet-i Eczâ-yı Tıbbiye ve Muâcelât Muayenesi memurluğuna tayin edildiği arşiv belgelerinde kayıtlıdır. Tıbbiyeden arkadaşı olan Cenab Şahabettin'in yardımıyla Ahmed Mithat Efendi'nin başında bulunduğu Karantina İdaresi'ne doktor olarak göreve başladığı biyografilerinde zikredilir. 1908 yılına kadar Eczâ-yı Tıbbiye Müfettişliği ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye azâlığı görevlerini sürdürürken, 1903 senesinde Ayşe Sıdika Hanım vefat etti. Bir sene sonra evlendiği Nazlı Hanım, ömrünün sonuna kadar Rıza Tevfik'in hayat arkadaşı oldu.

1907'de yakın dostları Said Halim Paşa ve Manyasizâde Refik Bey'in teşvikiyle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde Selim Sırrı ile beraber İstanbul'da halka hürriyet ve meşrûtiyet hakkında nutuklar verdi. Bu dönemde aynı zamanda Beyoğlu Mutasarrıf Vekili görevini yürütürken aktif olarak politika ile ilgileniyordu. 1908'de Darülfünûn'da 3. Sınıflara Edebiyat Dersleri de veriyordu. Aynı yıl yapılan seçimde Edirne mebûsu olarak Meclis-i Mebusan'a giren Rıza Tevfik, 1909 yılında Talat Paşa başkanlığında Londra'ya giden heyette yer aldı. Her ne kadar İttihâd ve Terakki ile arasının açılması ideolojik ve politik aykırılıklara mâl edilse de arşiv kayıtlarında mebusluğa yakışmayacak kimi davranışlar sergilediği gerekçesiyle suçlandığı için, derhâl İstanbul'a çağrılıp soruşturuldu. Kumkapı'da Esparis Ermeni Kulübü'nde attığı nutukta İttihâdçılara muhalefet dolayısıyla hakkında soruşturma açıldı. Bu olaylar üzerine İttihâd ve Terakki ile arası iyice açılan Rıza Tevfik, bir yandan da eğitim ve düşünsel faaliyetlerine devam etmiş, 1910'da Kâmûs-ı Felsefe'yi hazırlayıp tamamlamıştır. 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçen Rıza Tevfik, Büyükkada'da yaptığı seçim usullerini eleştiren konuşması nedeniyle İstanbul mebusu Kozmîdi Efendi ile birlikte bir ay kadar hapsedildi. Hapisten çıkışının ardından Mayıs 1912'de propaganda için gittiği Gümülcine'de İttihâd-Terakki taraftarları tarafından darp edildi. 1913-1918 yıllarında tekrar Karantina İdaresi'ne (Meclis-i Sıhhiye) dönen ve aktif siyasetten bir süre uzaklaşan Rıza Tevfik, bir yandan Sıhhiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışırken diğer yandan

Şehremini’de Nafiz Paşa Konağı’nda açılan Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Mektebi’nde felsefe dersleri vermeye başladı. Tüm bu mücadeleler sırasında *Bahçe, Büyük Duygu, Mekteb, Maârif, Servet-i Fünûn, Malûmat, Mecmuâ-i Ebuzziya, İctihâd, Rübâb, Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası, Türk Yurdu, Muhibbân, İkdâm, Âlemdar, Yeni Gazete* gibi pek çok dergi ve gazetede makaleleri yayınlandı. 1918’de Ahmed Tevfik Paşa kabinesine Maârif Nâzırı olarak girdi. Bir süre Posta ve Telgraf Nâzırı Oskan Efendi’nin yerine vekâleten bu bakanlığa da nezâret etti. Ancak bu bakanlıkları uzun sürmedi. Bu yıllarda Dârülfünûn’da felsefe ve estetik dersleri de veriyordu. Mart 1919’da “sâbık” nazır ve Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe muallimi Rıza Tevfik, Âyân Meclisi üyeliğine atandı. Mayıs 1919’da Heyet-i Âyân azâlığında Şûrâ-yı Devlet reisliğine atandı. 30 Mayıs’ta İtilâf Devletlerinin Paris Barış Konferansına Osmanlı hükûmetini de davet etmesinin hemen ardından Damat Ferid Paşa kabinesi tarafından Paris Barış Konferansı’na gönderilecek Osmanlı murahhas heyeti arasında yer almasına karar verildi.

Paris Barış Konferansı’ndaki Osmanlı heyetinden eski Sadriâzâm Tevfik Paşa ve Maârif Nâzırı Fahreddin Bey’in sağlık gerekçeleriyle konferanstan ayrılması üzerine İtilâf Devletleriyle varılacak barış antlaşması kararlarını Osmanlı Devleti adına imzalayacak temsilci kalmamıştı. Şûrâ-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik, Hadi Paşa ve Bern Elçisi Reşad Hâlis Bey ile birlikte 18 Temmuz 1920’de murahhas olarak konferansa tayin edildi ve Versay’a gönderildi. Kısa bir süre önce Ankara hükûmeti tarafından vatana ihanetle suçlanan Rıza Tevfik’in de içinde olduğu bu yeni delegasyonun Fransa’ya ulaşmasından sonra eski heyetin görevi sona ermiştir. Yeni heyete verilen görev, tarihe Sevr Antlaşması olarak geçen Barış Antlaşmasını imzalamaktır. Hadi Paşa’nın başkanlığında olan heyet, Paris’e ulaştıktan sonra “Türkiye milletinin varlığına derin hasar verecek antlaşmanın bazı koşullarının hafifletilmesi amacıyla Barış Konferansının adâlet ve eşitlik hissiyatına çağrı” yapsa da başarılı olamadı. Osmanlı delegasyonunun itirazları, özellikle Osmanlı Ermeni Patrikhânesinin vatandaşlar üzerindeki dinî otorite olarak tanınması, Yunanistan’ın antlaşmayı imzalamaması ve Arap liderlerin antlaşmaya imza atması noktasında odaklandı. Osmanlı heyeti bu son şartlardan bir kısmını kabul ettirebildiklerini Damad Ferid Paşa’ya bildirdi ve dayatılan antlaşma metnini imzalayıp imzalamamaları konusunda acil talimat beklediklerini 9 Ağustos’ta gönderdikleri telgrafla İstanbul’a ilettiler. Damad Ferid Paşa, 10 Ağustos’ta heyete gönderdiği telgrafta, Yunanistan’ın da mevcut antlaşmayı imzalamayı kabul etmesi üzerine heyetin Barış Antlaşmasını imzalamak için yetkilendirildiğini bildirerek bir bakıma antlaşmayı onaylamaları görevini tevdi etti. 10 Ağustos’ta Sevr Barış Antlaşması’nı imzalayan heyetten Rıza Tevfik, bir süre daha Paris’te kalmak istemişse de kısa bir süre sonra Doğu Ekspresiyle İstanbul’a döndü. Rıza Tevfik, Reşad Nuri Bey ile birlikte Ağustos’un son günü Paris’ten ayrıldı.

8 Haziran 1920’de Ankara’daki Büyük Millet Meclisi tarafından vatana ihanetlerinden dolayı Damad Ferid Paşa, Rıza Tevfik, Dâhiliye Nâzır-ı Esbâkı Âdil, Konya Vâlisi Cemal, Keçecizâde İzzet, Refik Hâlid, Defter-i Hâkânî Emîni Refik, Tayyar Paşa gibi isimlerin de aralarında bulunduğu on dört kişi hakkında kanuni soruşturma ve takibat yapılması kararı çıkarılmıştı. Rıza Tevfik’in Ankara hükûmeti tarafından suçlanmasının başlıca nedenleri, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele hareketine muhalefeti, daha sonra Sevr Antlaşması’nı imzalaması yanında, Mütâreke Döneminde İngiliz Muhipler Cemiyeti’ndeki faaliyetleriydi. Paris’ten İstanbul’a döndükten sonra Anadolu’daki Millî Mücadele’ye olan muhalefeti ve “millî hisleri rencide edici davranışları” Darülfünûn talebelerinin sert protestolarıyla karşılaştı. Bunun üzerine Rıza Tevfik, Darülfünûn’daki görevinden istifa etti.

Ali Kemal’in İstanbul’dan Ankara’ya götürülürken yolda linç edilmesi üzerine Rıza Tevfik, İngiltere sefareti aracılığıyla 8 Kasım 1922’de, Millî Mücadeleye muhalif olan bir grupla birlikte, *Egypt* vapurunda İstanbul’dan ayrıldı. 12 Kasım 1922’de ulaştığı İskenderiye üzerinden Kahire’ye gitti. Bu sırada Millî Mücadeleye muhalefeti ve Sevr Antlaşması’nı imzalamasından dolayı 150’likler olarak bilinen sürgün listesine dâhil edildi. Kahire’de Şerif Hüseyin ve Ürdün Emiri

Abdullah'a yakın kesimlerle yakın ilişkiler kuran Rıza Tevfik, bir grup Arap milliyetçisiyle birlikte önce Cidde'ye, oradan da Mekke'ye gitti. Mekke'de Şerif ile görüştüktan sonra bazı İngiliz diplomatlar ve şarkiyatçılarla yakın ilişkiler geliştirdi. Mekke'den Ürdün'e geçen Rıza Tevfik, burada kralın divan tercümanlığı, Sıhhiye ve Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürlüğü yaptı.

Rıza Tevfik, yurtdışına çıkarılan diğer muhalifler gibi sürgün yıllarında Ankara hükûmeti tarafından yakından takip edilmiştir. 1928 yılında Amerika'da bulunan çocuklarını ziyaret etmek için New York'a gitti. New York'ta kaldığı süre boyunca Türk ve Arap edebiyatı, tasavvuf felsefesi ve şark mistisizmi konularında çeşitli konferanslar verdi. 1934 yılında Ürdün'deki görevlerinden emekli olunca Lübnan sahilindeki Cünye'ye yerleşti. 150'liklere dair affın çıkmasından beş yıl kadar sonra, 1943'te Türkiye'ye döndü. Siyasetten uzak duran Rıza Tevfik, yalnızca entelektüel faaliyetlerle ilgilendi. 30 Aralık 1949'daki ölümünü müteakip Zincirlikuyu Asrî Mezarlığına defnedildi. Yazılı terekesi, yakınları tarafından akademik çalışmalarını Rıza Tevfik'in hayatı ve eserlerine adayan Prof. Dr. Abdullah Uçman'a intikâl etmiştir.

Atatürk'ün gençliğinde Rıza Tevfik'in şiirlerini beğendiği ve kendisine 20 Mart 1903 tarihinde bir kartvizit gönderdiği şairin anılarında geçer. Ancak bu dönemdeki siyasî faaliyetleri nedeniyle kartvizit Rıza Tevfik'in gözünden kaçır ve cevap vermez. Rıza Tevfik'in anılarına göre yıllar sonra Mustafa Kemal Şam'dan İstanbul'a döner. Bu dönemde Edirne mebusu olan Rıza Tevfik, bu "mühim zât"ın ismini Selânik'te erkânıharpte olduğu dönemde duymuştur. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan Fethi Bey'i tanıyan Rıza Tevfik, Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği görevindeyken, Avrupa seyahatinden dönerken Cisrimustafapaşa'da karşılaşmışlardır. Edirne'de tren değiştiren Edirne Mebusu Rıza Tevfik'e özel bir vagon tahsis edilmiştir. Fethi Bey ile dost olan Rıza Tevfik, Mustafa Kemal ile ikisini kendi vagonuna davet eder. Vagonda Fethi Bey ile aralarında samimi bir sohbet geçen Rıza Tevfik, Mustafa Kemal'i şöyle tarif eder: "Genç Mustafa Kemal Bey uzun boylu, narin yapılı, bilhassa pek keskin ve dikkatli bakışlı bir adamdı. Uzun ve yumuşak, açık ve kumral bıyıklı idi. Nazarı dikkatimi çekti. Kendisi görüşmelerimize katılmadı, tek lakırdı etmedi. Yalnız sözlerimize ve tavırlarımıza inceden inceye dikkat ediyordu. Benim yanımda tesadüfen bir Türk hanımı vardı. Sabık Çanakkale Kumandanı olan bir paşanın torunu idi. Eskiden anasını, babasını komşu olarak tanıdığım için kendisini vagona dâvet etmiştim. Bu genç hanım, macera peşinde dolaşır bir mirasyedi idi. Kendisinin bana mensup olduğunu zannetmesinler diye o hanımı hem Fethi Bey'e, hem de Mustafa Kemal Bey'e takdim ettim. İşte Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmamız bu tuhaf tesadüf ve vesile ile oldu. Halbuki kendisi üsteğmen ve erkânıharp namzedi iken 1319 (1903) senesinde bana Selânik'ten pek nazikâne bir kartvizit göndermişti. Teessüf ederim ki o zaman aldığım kartları okumaya vakit bulamadığımdan cevabını verememişim ve böyle bir kartın mevcudiyetini ancak 1925 senesinde Amman'da bulunduğum sırada buradan beraber götürdüğüm evrak arabasında buldum ve sakladım. Bilâhare işittiğime göre Mustafa Kemal Paşa sağlığında bu kart meselesini birkaç defa zikretmiş: '-Ben kimseye yazmadığım bir kartı kendisine gönderdim, cevap vermedi.' demiş. Oysa, ben en küçük talebemin bile kartını cevapsız bırakmaz bir adamım. Bunun da emsali pek çoktur. Bununla beraber kendilerini Anafartalar kahramanı olarak avdet ettiği zaman 'Aşiyanda Tevfik Fikret'e yapılan ilk ihtifâl (tören) merasimi için davet edilen zevat arasında davetiyesini kendim yazmış, eve geldiği zaman kendisini kapıda karşılamış ve ihtifâle başlamadan evvel hazır bulunanlara ve Tevfik Fikret'in refikasına: '-Anafartalar Kahramanı meşhur miralay Mustafa Kemal Beyefendi' diye takdim etmiştim."

Rıza Tevfik'in bahsettiği kartvizitte şöyle yazar:

*Rıza Tevfik Beyefendi'ye (23 Mart 1319)*

*Nazar-ı ârif-ânenenize arz olunan bu nâ-çiz kart ihtimal mûcib-i istigrâbınız olacaktır. Fakat meftûn-ı meâliyât olan bir kalb için keşfettiği değer-i ma'rifetten müstefîd olmak ma'kes-i meziyyet olduğundan şüphe etmediği bir zât-ı faziletpervere takdîm-i uhuvvet etmek mazhar-ı müşâfehe olmak lüzumuna vâ-beste değildir, zannederim.*

*Fazl u irfanınızın perestikşârı olan en sevgili kardeşlerimden bir ikisinin zât-ı vâlâlarına karşı mütehassis oldukları âsar-ı hürmet ve uhuvvetten kalbimin tehi olması bendeniz içinen acı bir hüsrân-ı elimdir.*

*Ayn-ı hiss-i samimiyetin bendenize de bahşını istirhâm edecektim. Ümit ederim ki dirîg buyurulmaz.*

*Erkânıharb namzetlerinden mülâzımievvel*

*Mustafa Kemal"*

\*\*\*

Türkiye'nin modern tarihinde ilk kez felsefe ders kitabı yazıp, çeşitli mekteplerde felsefe dersleri vermiş olan Rıza Tevfik'in kendine "feylesof" yakıştırmayı yapması ve eserlerine bu şekilde imza atması uzun yıllar eleştirilmesine neden olmuştur. "Feylesof" vurgusuyla aslında önyargılı ve kategorik bir şekilde ulaşılmazlık mertebesinde görülen bu sıfatın ulaşılabilirliğini göstermek istediği gibi, kendisine kadar gelen kültürel mirasın içinde bir sorun olarak beliren "felsefi düşünme" etkinliğine dikkat çekiyordu.

Rıza Tevfik'e göre felsefe yaşamdan kopuk, uzak bir etkinlik değildir. Felsefe yaşamın içinde ve yaşamdan beslenen, insanın kendine ve yaşamına anlam katma kaygısından doğar. Sistematik bir düşüncenin ürünü olmasa da Türk mutasavvıf ve şairleri, Batılı filozofların ortaya koyduğu problemleri farklı zaman ve şekilde ele alabilmiştir. Bu şekilde ortak noktaların keşfine yönelik arayış, Rıza Tevfik'i halk edebiyatı ve kültürüne yöneltilmiş, "feylesof" hâl-i hâzırda düşünülmüş ama belli bir sisteme oturtulmamış fikirleri Doğu ile Batının sentezi şeklinde yorumlama girişiminde bulunmuştur. Bunu yaparken de muhataplarını ansiklopedik bir perspektiften bilgilendirmeye çalışmıştır.

Pozitivizm ile hayatının erken safhalarında tanışsa da düşünsel hayatının bütününe bakıldığında Rıza Tevfik, daha çok mistik ve şair yönü ile bilinir. Dolayısıyla çağdaşı kimi Jön Türkler ve Cumhuriyet'in erken dönem düşünürlerinin genelini aksine tam bir pozitivist-materyalist olarak nitelendirilemez. Mülkiye ve Tıbbiye'deki eğitim hayatı, Rıza Tevfik'in felsefesine olan ilgisini arttırmıştır. Bu yıllarda kendisine takılan "feylesof" lakabını kısa sürede benimseyen Rıza Tevfik, 1894 yılından itibaren çeşitli mecmualarda yazmaya başlar. Çağdaşlarının ilgisini çeken Sosyal Darwinist ve Materyalist düşünceler, *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye* mecmuasındaki bazı yazılarından da anlaşılacağı üzere bir dönem Rıza Tevfik üzerinde de etkili olmuştur. Ahmet Şuayb ve Mehmed Câvid ile ortak çıkardıkları *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*'nda Spencer felsefesinden ve agnostisizmden de etkilendiği görülür.

Rıza Tevfik, hiçbir zaman metafiziğe sırtını dönmemiştir. *Felsefe Derslerinde* metafizik bilginin felsefi bilgi içindeki yerini belirlemeye çalışmıştır. Akıl veya duyu ile kavranamayan varlığın farklı boyutlarını ve duyu bilgisinin ötesindeki alanını inkâr etmez. Modern felsefesinin temel problemlerinden biri olan metafizik bilgi alanının felsefi bilgideki yeri meselesini özellikle Bergsonculuk konusunda kaleme aldığı yazılarında tartışır. Bu yönüyle Bergsonculuğun da Türkiye'ye girişinde önemli bir yere sahiptir.

Rıza Tevfik, felsefi düşünme etkinliğini de insanın kendi kendini inşa etmesi olarak ifade eder. Bektâşilik ve Hurûflîğe düşünsel hayatının ilk döneminden beri yakından ilgi gösteren Rıza Tevfik, Hurûflîk üzerine yaptığı araştırmaları, topladığı malzemeyle birlikte düşünsel hayatının erken bir döneminde neşretmiştir. Rıza Tevfik'in bu konuyla

ilgilenmesinin nedeni tekke ve halk edebiyatındaki Hurûfî etkisini göstermektir. Öte yandan, tasavvuftaki devriye türü şiirlerdeki insan anlayışının, Yeni-Platoncu ve Yunan filozofu Empedokles çizgisinde olduğuna dikkat çekme gayretindedir. Tasavvufî yaklaşımın temelinde yer alan mutlak varlıkta erimek ve kaybolmak, onun bir parçası olmak temaları, Hurûfîlik'te de çok önemli bir yerde durmaktadır. Rıza Tevfik'e göre, Türk mutasavvıfı üzerindeki vahdet-i vücûdçu felsefe ve Yeni-Platoncu etkinin kaynağı Hurûfîliktir. Hurûfîlikte insana yapılan vurgu, onun bir amaç olmasından değil, Allah'a ulaşmada araç olarak görülmesindedir. "Feylesof", tasavvufun aşk nazariyesinde insana duyulan aşkın hakiki aşka giden yolda bir basamak teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Tasavvufu Batılı anlamda tanımlarken ona vahdet-i vücûd, yani *panteizm felsefesi* demenin uygun olduğunu düşünür. Yaşadığı dönemde özellikle felsefî ıstılah sorununun farkında olan Rıza Tevfik, bu ıstılahî sorunu panteizm - vahdet-i vücûd ilişkisi konusunda da yaşamıştır.

Rıza Tevfik, "*Hikmet-i işrâkiyye*" olarak ifade edilen tasavvufun merkezinde 'insan'ın olduğunun altını çizer. *Felsefe-i enfüsîye - Subjektivizm* - ekolüne bağlılığını her defasında ifade eden Rıza Tevfik, kendi düşünce dizgesinde vicdâna verdiği önemi gayet açık bir şekilde ifade edebilmektedir. "İnsanın Ulüvv-i Şanı" adlı makalesinde tasavvufun insan anlayışını incelerken *insan-ı kâmil* üzerinde durur. Bu noktada Nietzsche'nin "üst insan"ına değinmekte ve "insan-ı kâmil" ile "*übermensch*"i karşılaştırmaktadır. Nietzsche'nin "insan-ı kâmil" (*l'homme parfait*) nazariyesi "*ilerlemenin devamıyla varılacak ahlâken fevkâlede bir derece-i tekemmüle varacak olan*" insandır ve bu *mâ-fevka'l-beşeri* ile tasavvufta dile getirilen "*insan-ı kâmil*" kavramları birbirinden farklıdır.

Rıza Tevfik konuyu Descartesçi dualizmden, Spiritüalizme, Humecu ampirizmden Kant, Spencer, Mill'e uzanan geniş bir yelpazede ele alarak tasavvufta insana verilen rolün temelinde yer alan "ruh" konusunu karşılaştırmalar yapmak suretiyle berraklaştırmaya çalışır. Rıza Tevfik'in, tasavvufun ruh algısında temel noktalar olarak belirlediği ruhun Tanrısal olandan pay alması ve bedenın faniliğine karşı ruhun ölümsüzlüğü ile ruhun ilahî olanın bilgisine ulaşmak için maddî olandan uzaklaşması gerektiği konusundaki düşünceleri tamamen tasavvuftaki Platon ve Yeni-Platoncu etkilerin gösterilmeye çalışılmasıyla alakalıdır. İslâm tasavvufunun Grek düşüncesinden ve bulunduğu coğrafyadaki inanç mozaiğinden etkilendiğini düşünen Rıza Tevfik, insanın değeri ve evrendeki yeri konusundaki düşüncelerini, tasavvufî düşünce ile bir araya getirerek kaleme aldığı "Gel Derviş" isimli manzumede son derece yalın ve basit bir dille anlatmıştır.

Türk fikir tarihinde Bergson ile ilgili ilk kapsamlı yazıları kaleme alan Rıza Tevfik, Bergson'un fikirlerinin tamamını benimsemese de felsefede açtığı yeni ufku vurgular. Hafızanın ruh hayatında oynadığı rolün büyüklüğü ve Bergson'un hafıza ile ilişkilendirdiği iç süre - *durée intérieure* - hakkındaki görüşlerini tartışır. Bergson'u spiritüalist olarak değerlendiren Rıza Tevfik, aynı yıllarda tasavvuf edebiyatı ile ilgili yazdığı yazılarda Batı felsefesi ile bazı sûfî yazarların benzerlikleri üzerinde durarak Bergsonculuğa mistik bir yorum katar. Bu çerçevede ilk akla gelen ise Oğlan(lar) Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi ile Bergson'un "*ân-ı dâim-süre*" kavramları arasında kurduğu ilişkidir. Bu bağlamda her ne kadar Bergson felsefesine bir eğilimi varmış gibi görünse de Rıza Tevfik, kendisini Spencer felsefesine daha yakın hissetmektedir. Bergson'a olan ilgisinin "fikir hamlesi" yapma isteğinden kaynaklandığı düşünülür. Agnostisizm ve Tekke edebiyatıyla ilgilenen ve "modern mistik düşünce" sularında yüzen Rıza Tevfik, pozitif bilimlerin ve bilgi teorilerinin hızlı ilerlemesi ile spiritüalist felsefenin çıkmaza girdiğini fakat Bergson'un yeni yöntemi ile kabuk değiştirerek ayağa kalktığını belirtir.

Rıza Tevfik "hikmet-i sûfî"ye ile spiritüalizm arasındaki sıkı ilişki ve benzerliğe vurgu yapmaktadır. Bergson ile İbrahim

Efendi'nın zaman algısındaki büyük benzerliğe dikkat çekerek, *zaman* ve *süre* gibi Bergson felsefesinin terminolojisi üzerine çeşitli spekülasyonlarda bulunmuştur. Zaman-mekân tartışmaları yanında hareket ve durağanlık problemlerini de tartışır. Rıza Tevfik, zaman ve mekân algısından bağımsız bir hareket ve sükûn halini afâki-objektif olarak kabul etmenin büyük bir hata olduğunu dile getirir. Çünkü ona göre mekân algısı aynı zamanda madde ve zaman algısını da beraberinde getirecektir. Madde olmasaydı hareketin olmayacağını vurgulayarak, var olan hareketi anlamak için bile bir maddeye ihtiyaç olduğunu belirtir. Rıza Tevfik yine tasavvufa dönerek, "ân-ı dâim" nazariyesinin tam karşılığının "dem" olduğunu vurgular ve tasavvuftaki "zaman" algısını üzerinde de durmaktadır. Bunu en iyi özetleyen sözün ise "Âlem ve âdem bir demdir" olduğunu dile getirir. Bektaşîliğin "tüm görünen varlığın bir yanılısma ve rüyadan ibaret olduğu" şeklindeki zaman algısı, Rıza Tevfik'e göre Musevilik ve Hristiyan teozofisinde de görülür.

Rıza Tevfik'in felsefî söyleminde temel renkleri, Gelibolu Karbaba Dergâh'ından başlayarak yaşamı boyunca bağlı kalacağı Bektaşî geleneği ile eğitim almak için gittiği İstanbul ve Mülkiye'de tanıştığı Anglosakson felsefesi oluşturur. Rıza Tevfik, eserlerinde pek çok *-izm*'e atıfta bulunsa da çok yönlü bir felsefî söylem geliştirmeye gayret etmiştir. Batı felsefesi ile İslâm düşüncesi ve tasavvuf arasında yaptığı karşılaştırmalar, onun düşünsel karakterini oluşturmaktadır.

Başlıca Eserleri:

"Étude sur la Religion mystérieuse en l'an 800", **Textes Houroufis** (M. Clément Huart'la), Leiden, 1909 (s.220-313)

*Mufassal Kâmus-ı Felsefe* (İstanbul 1916-1920).

*Abdülhâk Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi* (İstanbul, 1918).

*Felsefe Dersleri* (İstanbul, 1919).

*Mâba'dettabiyyât Derslerine Ait Vesâik* (İstanbul, 1919).

*Ontoloji Mebâhisi* (litograf baskı, İstanbul, 1920).

*Estetik* (litograf baskı, İstanbul, 1920).

*Bergson Hakkında* (İstanbul, 1921)

*Rubâiyât-ı Ömer Hayyam* (İstanbul, 1922).

*Ömer Hayyam ve Rübaileri* (İstanbul, 1945).

*Serâb-ı Ömrüm* (Kıbrıs-Lefkoşa 1934; 2. b. İstanbul 1949).

*Tevfik Fikret - Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti* (İstanbul, 1945).

*Dârülfünun Felsefe Ders Notları* (haz. Ali Utku - Erdoğan Erbay, Konya, 2009).

Makale derlemeleri: *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman, Ankara 1982; 2.b., İstanbul, 2001); *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-I* (haz. Abdullah Uçman, İstanbul, 2000).

Otobiyografi: *Biraz da Ben Konuşayım* (haz. Abdullah Uçman, İstanbul, 1993; 2.b., İstanbul, 2008).

Mektup: *Rıza Tevfik'in Mektupları* (haz. Abdullah Uçman, Ankara, 2020).

Antoloji: *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri* (haz. Abdullah Uçman, İstanbul, 2005).

**Dilek TIĞLIOĞLU KAPICI**

## **KAYNAKÇA**

ARKIN, Ramazan Gökalp, **Rıza Tevfik-Hayatı ve Şiirleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

BORAK, Sadi, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, "Şair Rıza Tevfik ve Felsefi Düşüncesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C XXXI, Ankara 1989, s.137-146.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

**Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi.**

**Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi.**

ESATLI, Mustafa Ragıp, **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, İstanbul 1950.

**Feylesof Rıza Tevfik**, Hürriyet ve İtilâf Kütüphanesi neşriyatından, nr.1, İstanbul 1328.

GÜVEMLİ, Zahir, **Üç Tepe: Mehmed Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik** Bölükbaşı, Yeni Matbaa, İstanbul 1957.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt III, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1930.

KANDEMİR, **Kendi Ağzından Rıza Tevfik**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1943.

UÇMAN, Abdullah, **Rıza Tevfik**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.

UÇMAN, Abdullah, **Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerine Bir Araştırma**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

UÇMAN, Abdullah, **Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri**, MEB Basımevi, İstanbul 2001.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.

YÜCEBAŞ, Hilmi, **Filozof Rıza Tevfik**, Gül Matbaası, İstanbul 1978.

ZARCONÉ, Thierry, **Mystiques, Philosophes et Francs-Maçons en Islam: Rıza Tevfik, Penseur Ottoman (1868-1949)**, Institut Français D'Études Anatoliennes D'Istanbul Librairie D'Amérique et D'Orient Adrien Maisonneuve Jean Maisonneuve Successeur, Paris 1993.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/riza-tevfik-bolukbasi-1869-1949/?pdf=3402> adresinden erişilmiştir